

Mr. sc. Muedib Šahinović

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

muedib@gmail.com

UDK / UDC 321(497.6)

Pregledni naučni rad / Scientific review article

Primljeno / Received: 18. 11. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 03. 2025.

DEHUMANIZACIJA BOSANSKOG BIOSA : BIOPOLITIKA U RUKAMA ETNONACIONALIZMA

DEHUMANIZATION OF THE BOSNIAN BIOS: BIOPOLITICS IN THE HANDS OF ETHNONATIONALISM

Sažetak

Rad analizira širu perspektivu biopolitike kroz teorijske koncepte referentnih autora sa posebnim fokusom na srpsko-hrvatske velikodržavne ideologije etnonacionalizma koje biopolitiku koriste za dehumanizaciju bosanskohercegovačkog društva. Uvažavajući specifičnost kompleksnih procesa koji se odvijaju unutar Bosne i Hercegovine i neprijateljskog okruženja, rad istražuje biopolitičke prakse koje u dosadašnjim analizama fenomena nisu detaljnije opservirane a mogu imati značajan naučni doprinos u razumijevaju bosanskohercegovačkog biopolitičkog specifikuma. Istraživanje se fokusira na modele biopolitičke kontrole, nadzora i upravljanja bosanskohercegovačkim stanovništvom koji su generirani ideološki strukturiranim politikama etnonacionalizma Srbije i Hrvatske. Analizirajući procese potpunog nadzora i regulacije života stanovnika Bosne i Hercegovine rad aktuelizira perspektive artikulacije moći velikodržavnih centara koja se realizira kroz dva različita biopolitička praxisa dok u sinergičnoj konačnici ostvaruju jedinstven cilj. Prvi se odnosi na intencije velikodržavnih i hegemonističkih ideologija Beograda i Zagreba da svoj narod u Bosni, indoktrinirajući ga kroz nametanje identitetskih, kulturoloških, ekonomskih i političkih paradigmi, učine različitim od drugih i tako ga izdvoje iz bosanskohercegovačkog biosa. Drugi praxis je usmjeren na Bošnjake jer oni ne pripadaju homogenim etnonacionalnim korpusima Srba i Hrvata te su kao biološki otpad izloženi najsurovijim oblicima biopolitičkih artikulacija moći koje se realiziraju kroz etnička čišćenja, logore i genocid. Ovo pokazuje zločinačko lice biopolitike impregnirane etnonacionalističkom doktrinom prema kojoj Bošnjaci nisu od naše vrste, dehumanizirajući ih na taj način i legitimirajući njihovo nasilno odstranjivanje iz životnog prostora što ukazuje na zaključak da se bosanskohercegovački kontekst dehumanizacije percipira kao biološka redukcija čovjeka na ljudski materijal – onečovječenje, svodeći pripadnika određene grupe (Bošnjaka) i njegov život na nečist materijal.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, biopolitika, etnonacionalizam, etničko čišćenje, bios*

Summary

The paper analyzes the broader perspective of biopolitics through the theoretical concepts of reference authors with a special focus on the Serbo-Croatian big-state ideologies of ethno-nationalism that use biopolitics to dehumanize Bosnian society. Respecting the specificity of the complex processes that take place within the Bosnian society and the hostile environment, the work investigates biopolitical practices that are not observed in detail in the existing analyzes of the phenomenon and can have a significant scientific contribution to the understanding of the Bosnian biopolitical specificity. The research focuses on models of biopolitical control, surveillance and governance of the population of Bosnia and Herzegovina, which were generated through the ideologically structured policies of ethno-nationalism of Serbia and Croatia. Analyzing the processes of complete surveillance and regulation of the lives of the inhabitants of Bosnia and Herzegovina, the work actualizes the perspectives of the articulation of the power of big-state centers, which is realized through two different biopolitical praxis that in the end synergistically achieve a unique goal. The first refers to the intentions of the big-state and hegemonic ideologies of Belgrade and Zagreb to make their people in Bosnia different from others by indoctrinating them through the imposition of identity, cultural, economic and political paradigms and thus separate them from the bios of Bosnia and Herzegovina. The second praxis is aimed at Bosniaks because they do not belong to the homogenous ethno-national corps of Serbs and Croats and as biological waste are exposed to the harshest forms of biopolitical articulations of power that are realized through ethnic cleansing, camps and genocide. This shows the criminal face of biopolitics impregnated with ethno-nationalist doctrine according to which Bosniaks (Muslims, Turks) are not our kind of people, dehumanizing them in this way and legitimizing their violent removal from the living space, which points to the conclusion that the Bosnian context of dehumanization is perceived as biological reduction to human material - dehumanization, reducing a member of a certain group (Bosniak) and his life to impure material.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, biopolitics, ethnonationalism, ethnic cleansing, bios*

Uvod

Bosanskohercegovačko društvo je u svom dijahronijskom razvoju, prolazeći različite formativne faze i historijske okolnosti specifične za prostore Balkana, često bilo izloženo negativnim uticajima biopolitke i njenih metoda primjene kako bi u svojoj konačnoj realizaciji, dehumanizirajući njegov sadržaj (stanovništvo), stekla uslove za urušavanjem i dekonstrukcijom fundamentalnih idioma bosanskog *biosa*. Biopolitika kao sredstvo ili

specifičan ideološki alat je postao savršena metodološka matrica živim idejama i političkim programima etnonacionalizma koji od sredine XIX vijeka, sa manje ili više intenziteta i surovosti, artikulira velikodržavne ideje srpskih i hrvatskih ideologa. Etiološka analiza biopolitike na bosanskohercegovačkom mikro-planu ukazuje na vrlo jasne ideološke i političke agende velikodržavnih projekata u kojima nema mjesta za bosansku državu, bosanski narod, bosanski identitet i bosanski subjektivitet kao zaseban i samodefiniran, funkcionalan i prepoznatljiv *bios* bosanskog stanovništva. Kako bi se bosanska država izbrisala sa geografske karte i isključila iz internacionalnog prava kao ravnopravan državni subjekt, bilo je potrebno, prije svega, biplotičkim metodama dehumanizirati njeno stanovništvo, oduzeti mu pravo na samostalno odlučivanje o sebi i svojoj sudbini, potčiniti jedan njegov dio etno-religijskoj indoktrinaciji kako bi se instrumentalizirao za dalje strateško upravljanje njegovim golim životom a drugi dio stanovništva *onečovječiti* do stanja potpune eksterminacije kroz etnička čišćenja i genocid, a sve u skladu sa planovima etnonacionalističkih ideologija hegemonije i velikodržavlja koje su se razvijale kod bosanskih susjeda – Srbije i Hrvatske. Dakle, na djelu imamo konstantne paternalističke, hegemonijske, velikodržavne i etnonacionalističke pokušaje potpunog nadzora, regulacije i gospodarenja životima stanovnika Bosne i Hercegovine što je potrebno posmatrati kao svojevrsnu artikulaciju moći koja se realizira kroz dva različita *praxisa* ostvarujući u svojoj sinergičnoj konačnici jedinstven hegemonistički ideološki cilj. Prvi se odnosi na intencije velikodržavnih i hegemonističkih ideologija generiranih od vjerskih, intelektualnih i političkih etnonacionalnih elita Srbije i Hrvatske da *svoj narod u Bosni*, indoktrinirajući ga u onome što se označava životnim praksama (identitetski, kulturološki, ekonomski i politički), učine različitim od *drugih* i tako ga izdvoje iz bosanskohercegovačkog *biosa* što skoro u potpunosti korespondira sa Foucaultovim (2000) razumijevanjem biopolitike kao vještine upravljanja populacijama te stanovištu Hellerove (1994) kako je biopolitika iznad svega *politika razlike*. Drugi *praxis* je usmjeren na one *druge* i *drugačije* koji etno-religijskim identitetom i kulturološkim habitusom ne pripadaju homogenim etnonacionalnim korpusima Srba i Hrvata te su kao *nečist materijal* izloženi najsurovijim oblicima biopolitičkih artikulacija moći koje se u različitim vremenskim periodima realiziraju kroz masovna ubistva, etnička čišćenja, logore i genocid. Egzemplarno, retrospektiva biopolitičkog interveniranja u strukturu bosanskog *biosa* (period agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995.) ukazuje na pojavu specifičnih toponima u javnom prostoru poput Keratrema, Omarske, Manjače, Trnopolja, Tomašice, Batkovića, Heliodroma, Dretelja, Gabela, Vojnog i Koštane bolnice koji stravično simbolizuju tek jedan dio konsekvantno-zločinačkog lica biopolitike impregnirane etnonacionalističkom doktrinom prema kojoj Bošnjaci (intencionalno

renominirani kao muslimani, turci, poturice, balije) nisu od *naše vrste*, te ih se na taj način stigmatizira i dehumanizira, legitimirajući sve metode i oblike njihovog nasilnog odstranjivanje iz životnog prostora – *Lebensraum*¹. U realizaciji tih zlokobnih, zločinačkih i anticivilizacijskih ideja i planova, čini se, ništa nije tako pouzdano i lukrativno kao biopolitička doktrina s obzirom da ima ekstenzivno dejstvo na kompletnu strukturu i *sadržaj* bosanskog stanovništva te da omogućava potpunu supremaciju nad *fizikom* i *metafizikom* bosanskog bića.

Biopolitičke igre *biosa* i *zoe*

Još su stari Grci upotrebljavali dva različita termina za opisivanje onoga što se razumijeva pod kategorijom *život*. Prvi je *zoe* (koji izražava jednostavnu činjenicu pukog života) a drugi je *bios* (koji upućuje na sadržajnu formu ili način življenja svojstven slobodnom pojedincu ili grupi). *Zoe*, kao jednostavan i prosti život isključen je iz polisa u pravom smislu riječi i ostaje čvrsto zatočen, kao puki reproduktivni život, u području oikosa (Agamben 1998). Aristotelova interpretacija *biosa*, se prvenstveno odnosi na kategoriju kvalifikovanog života i sferu polisa kao forme života. Unutar ove dihotomije oblika života, otvara se široko i još uvijek do kraja neistraženo polje biopolitike koja, specifično u vremenu moderne i postmoderne, dobija poseban značaj ulaskom u sfere biološkog i političkog kreirajući sinergičnu strukturu moći nužnu za upravljanje/vladavinu savremenim društvima i suverenim državama. Specifikum takvog upravljanja društvima i državama (artikulacija moći) se ogleda u neposrednoj vladavini nad životima državljana (Paić 2009) u poretku vladavine ali nesumnjivo ulazi i u mnogo senzibilnije strukture poput životnih navika, običaja, mišljenja i djelovanja. Stoga je potpuno ispravno stanovište Alibegovića da „Biopolitičke studije predstavljaju jedan iznimno značajan, ali i dosta raširen pristup unutar humanističkih i društvenih znanosti“ (2022: 132), koje ukazuje na sinoptički karakter biopolitike. Prije dalje analize, potrebno je barem u osnovnim elementima definirati kompleksni fenomen biopolitike potpuno svjesni ambivalentnog diskursa (različitih pristupa i perspektiva) koji značajno zamagluje suštinska određenja i koncepte biopolitičke epistemologije.

¹ *Lebensraum* je njemačka riječ koja označava *životni prostor* i nalazi se među glavnim ideološkim i političkim ciljevima Adolfa Hitlera te se unutar takvog anticivilizacijskog diskursa prepoznaje, razumijeva i prihvata jednim od ključnih pojmova nacionalsocijalističke ideologije tog vremena. Kao ideologem, korištena je za motiviranje ekspanzionističke politike Trećeg Reicha i stvaranja *Velike Njemačke*.

„Diskurs biopolitike u teoriji i praksi istovremeno se pojavio kao jedan od najznačajnijih u protekloj deceniji – pogotovo kada je reč o levo orijentisanim filozofima – ali i kao duboko i višestruko ambivalentan diskurs sa sasvim različitim odgovorima kako na pitanje o pojmu biopolitike tako i još više kada je reč o smislu i posledicama uticaja biopolitike na sveukupno promišljanje političkog.“ (Koljević 2009: 257,258)

Ukoliko biopolitiku, prije svega, razumjevamo kao društveni proces koji prostor dobija u savremenom razvoju čovječanstva, onda je prema Agambenu (1998) značajno ukazati na Foucaultove uvide prema kojima se, na pragu modernog doba, prirodni život počinje uključivati u mehanizme i kalkulacije državne moći te se politika transformira u biopolitiku. S tim u vezi, od koristi su nam i opservacije Catherine Mills (2018) koja ukazuje na kontinuitet i duboku vezu ranih i kasnijih radova Foucaulta ističući kako je on biomoć razumijevao kao totalnu političku/državnu moć nad životom a da je biopolitika, specifično, jedan od vidova te biomoći. Otvarajući neka od aktuelnih biopolitičkih pitanja naše svakodnevnice Mills konstatuje kako su ključni biopolitički pojmovi: „politika, život i subjektivnost“ (2018: 10), naglašavajući kako se preko subjektivnosti, život i politika dovode u korelaciju što bez ikakve sumnje ukazuje na funkcionalan proces. Iz navedenog se može uočiti transparentna intencija ka politiziranju ljudskog života, što je među savremenim autorima stvaralo različite percepcije, razmatranja i obrazlaganja na koji način se ljudski život uzima kao objekt, odnosno, kako se sprovodi instrumentalizacija i politizacija ljudskog života (Koljević 2009). Prijepornost različitih i mnogobrojnih karakterizacija, teorijskih određenja pa i ideoloških recepcija biopolitike se može posmatrati i kao jedno od ključnih obilježja koja prate svaki biopolitički diskurs. No, neka opšta mjesta se ipak mogu odrediti koristeći ključne pojmove biopolitičkog repozitorija:

„Biopolitiku, u najbitnijem, pre svega, karakteriše pokušaj uspostavljanja vlasti nad celokupnim populacijama tj. sem puke moći nad pojedincem, ističe se razvijena forma upravljaštva (governmentality) i kontrole nad različitim grupacijama stanovništva (population) u celosti, i u najraznovrsnijim aspektima polis-a i oikos-a tj. javnog i privatnog života“ (Koljević 2016: 68).

Uz to, svakako je potrebno percipirati modernu biopolitiku kao politiku koja se redukuje na bioupravljanje pretendujući na pravo da primi i isključuje ljude iz života (Lošonc 2008). U ovom poglavlju, razmatrajući diskurzivni prostor između *zoe* i *biosa*, uočavamo ireverzibilnu konsekvencu biopolitike koja se prepoznaje i realizira u reduciranju *biosa*, odnosno redukciji čovjeka kao političke činjenice (konsekventno tome i pravne, socijalne, ekonomske i kulturološke činjenice) na puki život i tijelo bez prava i slobode. „Biopolitika

je politika koja raspolaže životom, što označava činjenicu da je nadzor nad ljudskim životom postao izrazito politička stvar (demografija, standardi obrazovanja, zdravstva, statistika itd.), odnosno da je život kao takav, ušao u mehanizme kalkulacije i moći, da je zahvaćen jednom 'ekonomijom moći'“ (Sofradžija 2010: 150). Kontekstualizirajući *bios*, pretpostavljamo slobodnog građanina koji ima moć i može nešto učiniti za svoja prava, no puki čovjek kontekstualiziran kroz *zoe* je u situaciji obnaženosti i izložen pukoj nemoći što implicira stanje u kojem je on kao takav (redukovan na *zoe*) predodređen da bude porobljen (Lošonc 2008). Čini se da postoji dilema, da li nakon takve transformacije *humanuma* ka onečovječenju kroz reduciranje na *zoe* postoji funkcionalan način koji bi čovjeka vratio u prvobitno stanje političke činjenice, odnosno postoji li jasno artikulisan interes globalnih struktura moći za reverzibilnošću takve transformacije s obzirom da su pod snažnom kontrolom potpuno prihvaćena i kao takva legitimirana „...polja moći, kažnjavanja, discipliniranja i nadziranja u različitim segmentima naše svakodnevnice...“ (Alibegović 2022: 135) a koja, u krajnjoj komparaciji, imaju sve odlike Habermasovog koncepta kolonizacije svijeta života (Ritzer 2009). Na kraju ovog poglavlja je važno napomenuti kako se u jednoj od krajnjih faza *biopolitičkog algoritma*, reduciranjem slobode i prava (političke egzistencije), čovjeku oduzima pravo na državu i posljedično ga se uvodi u *egzistenciju bezdržavnosti* koja ga izlaže različitim oblicima progona i nasilja.

„To jest, prava i slobode su konstitucijski vezani za određeni status, naime za status koji je jedini primeren političkoj egzistenciji. Dostojanstvo građanina se zasniva na *bios*, a ne na *zoe*. Nomadskom egzistencijom bezdržavnosti, čoveku koji je bez državnog krova namenjena je zastrašujuća sudbina, izbeglica koji je bez mogućnosti političkog saodnošenja izložen je različitim formama nasilja“ (Lošonc 2008: 172).

Ova veza između redukcije političkih prava koja rezultira oduzimanja prava na državu sa jedne i obespravljenosti, bezdržavnosti, progona i nasilja sa druge strane će biti u fokusu različitih analiza u narednim poglavljima.

Uloga stanovništva u biopolitičkim konceptima

Većina teoretičara biopolitike u svojim analizama opservira, između ostalog, i kategoriju *stanovništva* bez koje, što će se ispostaviti nakon opsežnih analiza sadržaja, nije moguće razumjeti biopolitičku etiologiju. Simplificirano, biopolitika treba materijal nad kojim će da fungira – pojedinačno nad individualnim tijelom ali i kolektivnim (socijalnim) tijelom čiji je pojedinac neizostavni dio. Taj kolektivitet, to socijalno tijelo je stanovništvo koje u

najširem smislu obuhvata sve individue jednog prostora, administrativne cjeline – države. Foucault (2007) će u tom kontekstu zaključiti kako se suverenitet ispoljava unutar granica države, disciplina nad tijelima pojedinaca, a sigurnost nad stanovništvom. Dakle, veza između stanovništva, države i discipliniranja, kontrole i nadzora je ključna za razvoj biopolitičkih koncepata kao i njihovu primjenu u svakodnevnim praksama. „Foucault u nastanku političke figure 'stanovništva' u 18. stoljeću zahvaljujući strukturalnoj vezi uspostavljene nacije-države, liberalnoga demokratskoga poretka i novonastalih disciplina statistike i demografije vidi ključan trenutak nastanka biopolitike“ (Paić 2009: 164). Važno je naglasiti kako se upravo preko kategorije stanovništva omogućava i osigurava prijeko potrebna subjektivizacija u situaciji kada država (njen administrativni aparat) izražava svoju moć kroz kontrolu, nadzor i regulaciju stvarnog života.

„Za Foucaulta, veza između individualnog i socijalnog tijela, ili *stanovništva*, bila je ključna za nastanak moderne politike. *Stanovništvo* je drugo polje subjektivacije. Foucault je radikalno historizirao pojam 'stanovništva' izvodeći ga iz tradicionalno demografskih koncepcija i tražeći njegova diskurzivna i politička podrijetla u mrežama znanja/moći, koje su izrasle iz prosvjetiteljske brige oko zdravlja i bogatstva. Stanovništvo se pojavilo kao polje subjektiviteta tamo gdje se administrativna moć nad ljudima primjenjivala putem identifikacije, standardizacije i reguliranja javnog ponašanja i rizika“ (Krivak 2008: 334).

Ovdje apostrofiramo činjenicu kako je Foucault koncepte biomoći i biopolitike u svoj naučni diskurs uveo kroz ciklus predavanja *Treba braniti društvo* gdje je oba koncepta čvrsto povezivao sa kategorijom stanovništva. Krivak (2008) dodatno pojašnjava kako su za Foucaulta regulacija i nadzor stanovništva središnji elementi moderne biopolitike. U tom smislu, može se prihvatiti teza prema kojoj stanovništvo postepeno postaje predmetom različitih političkih intervencija koje za cilj imaju nadzor, regulaciju i discipliniranje kojim se omogućava kontrolisano i sistemsko transformiranje *biosa* u moderni oblik *zoe*. „Populacija postaje predmetom političkih intervencija (statistika, nadzor u državnim ustanovama, klinikama, zatvorima, školama) već od kraja 18. i početka 19. stoljeća. U savezu sa standardnim institucijama disciplinarnog poretka – ekonomija, politika, vojska – konstantni je sklop biopolitike stanovništvo“ (Krivak 2008: 335).

Zašto insistiramo na opservaciji stanovništva kao kategorije unutar biopolitičkog diskursa? Zato što je najpodesnije za već pomenutu subjektivizaciju ali, za naše balkanske prilike, stanovništvo je kategorija koja modelira percepciju društva, populacije, državljana kao koherentne cjeline. Ovakav pristup ne očitava unutrašnje podjele stanovništva niti ih nužno

podrazumijeva što je potpuno suprotno etnonacionalnoj matrici podjela, različitosti i posebnosti koje generira unutar opšte kategorije stanovništva. Inabini (2009) uvidi u bosanske procese i aktuelne događaje sa kraja XIX i početka XX vijeka, simptomatično, u fokus analize pozicioniraju stanovništvo Bosne koje je prema autoru bilo izloženo nekim procesima koji indiciraju biopolitički pristup. Shinpei Shinobu, prvi japanski sekretar u Beču je nakon posjete Bosni 1911. godine primjetio da tadašnje agrarno pitanje nije najvažnije, iako se tako čini, nego ističe da je najvažnije pitanje – kako vladati Bosnom. Shinobu je pohvalio Kalajevu upravu i provođenje administrativnih mjera u skladu s ekonomskim željama stanovništva, koje su proizvele *blagostanje*. Pored toga, naglašavao je političku *prirodnu austrijaciju*, a ne prisilnu asimilaciju bosanskohercegovačkih mještana, kao glavni faktor Kalajevog uspjeha. Iz toga proizlazi da je on stanovništvo posmatrao kao biće koje raste, kao živu supstancu. Zbog toga je Shinobu pravdao i ograničenje nadležnosti Bosanskog sabora, rekavši da je to neizbježno, jer bi ovlaštenja trebala biti u skladu s umnim razvitkom i poznavanjem ustavnog sistema vazala, a bosansko stanovništvo nije zrelo za samostalnu upravu. Inaba (2009) apostrofira kako je iz neposrednih opservacija prvog japanskog sekretara Shinobua moguće razumjeti da objekat uprave za habsburšku vladu nisu ni vjerske ni nacionalne grupe, već rastuće biće sa željama tj. ukupno bosansko stanovništvo. Ovako percipirana ukupnost i nedjeljivost bosanskog stanovništva ukazuje na specifičnu koherentnost bosanskog idioma iz kojeg emanira bosanski *bios* kao autohtona socijalna činjenica, partikularno biće koje se razvija i raste poput žive supstance. Kontekstualno, Inaba (2009) skreće pažnju na činjenicu da se stanovništvo razumijeva kao prirodni, a ne društveni uslov. Poput terena i klime – stanovništvo je prirodno biće. Stoga je, kako navodi Inaba, Philippovich² i mogao tvrditi da se sveukupan psihološki i fizički rast stanovništva može prikazati kao *nacionalni karakter* pa je, s druge strane, sastav stanovništva po dobi i spolu proizvod podataka poput nataliteta i mortaliteta. Treba napomenuti da ovakvi uvidi potvrđuju činjenicu o neodvojivosti bosanskog stanovništva (kao koherentne biološke i socijalne supstance) od vlastitog geografskog prostora – zemlje Bosne (terena i klime) na kojem se razvija, dok njegov demografski rast i psihološko-identitetska svijest o vlastitom samoodređenju ukazuju na već izgrađen nacionalni (politički) karakter jedinstvenog bosanskog *biosa* što je opšta karakteristika razvoja i izgradnje nacionalne svijesti evropskih naroda tokom XIX i XX vijeka. Tek ovako formuliran, autentičan i sveobuhvatan bosanski *bios* (život bosanskog stanovništva kao kvalifikovana socijalna i politička činjenica)

² Profesor Eugen von Philippovich od 1893. godine predaje Nacionalnu ekonomiju na Univerzitetu u Beču. Njegov rad *Grundriß der Politischen Oekonomie* imao je veliki uticaj na buduće udžbenike iz Nacionalne ekonomije.

postaje predmetom interesa etnonacionalističkih ideologija koje biopolitičkim instrumentarijem i praksama razaraju socijalno tijelo Bosne intervenišući u njegovu živu supstancu i dekonstruirajući ontologiju bosanskog bića.

Bosanskohercegovački kontekst biopolitike

Izazovi promišljanja o biopolitici unutar bosanskohercegovačkog diskursa zahtjevaju specifičan metodološki pristup i neminovnu interdisciplinarnost s obzirom da postojeće teorijske osnove, koncepti i rasprave referentnih autora kao i uočljiva interpretativna diverzificiranost samog pojma, uloge i konsekvenci biopolitike uopšte, ne daju odgovarajući i do kraja primjenjiv teorijski okvir za analizu i razumijevanje kompleksnih procesa koji se odvijaju unutar bosanskohercegovačkog društva. No, bez ikakve sumnje, biopolitika je duboko involvirana u bosanskohercegovačku stvarnost, u njenu prošlost i sadašnjost, i to ne samo kao diskurs, kao teorijski nacrt ili diskurzivna ideologija nego i kao surovo eksplicitna realnost sa empirijskom dokazivošću. Ovo poglavlje će ponuditi odgovore na neka od ključnih pitanja o polazištima, metodologiji i konsekvencama biopolitike u Bosni i Hercegovini dekonstruirajući specifične biopolitičke etnonacionalne prakse sa ciljem što preciznijeg skiciranja anahronih ideoloških procesa etno-politike, hegemonije i velikodržavlja, destruktivnih po kako po bosanski *bios* tako i po goli život bosanskog čovjeka. Surovost opstanka golog života, za stanovništvo Bosne i Hercegovine u dijahronijskom toku dugom već nekoliko vijekova, postaje svojevrsni *modus vivendi* koji je, kao takav – specifično bosanski – generiran ideološki struktuiranim politikama etnonacionalizma koje su na različite načine i u različitim formama dolazile iz velikodržavnih prijestolnica – Beograda i Zagreba. Ta surova politizacija bosanskog golog života (svođenja ljudskog života na objekat i manipuliranje takvim životom) je, bez sumnje, jedno od fundamentalnih obilježja biopolitike koja je nad bosanskohercegovačkim stanovništvom, simptomatično, veoma često kategoriju *opšteg političkog* transformirala u pragmatično upravljanje i gospodarenje životom ali u onom krajnjem, denotativno biološkom smislu. Još smo u uvodu napomenuli kako su etnonacionalistički programi Beograda i Zagreba u biopolitici prepoznali savršen instrumentarij za sprovođenje svojih hegemonističkih i velikodržavnih ideja nad bosanskim stanovništvom kako bi različitim oblicima dehumanizacije (indoktrinacijom, asimilacijom, instrumentalizacijom *svojih* a progonom, zatočeništvom i eksterminacijom *drugih*) oslabili živu supstancu – sadržaj kojim je vijekovima ispunjavan socijalni prostor unutar granica bosanske države. Plan je da se uništenjem tog živog sadržaja, stanovništva (bosanskog naroda) i njegovog *biosa*, oduzimanjem stvarne slobode, prava i političkih atributa, bosanski život kao

kategorija svede na zoe te konsekvantno tome prestane svrha i potreba za Bosnom kao državom – njenim teritorijalnim i socijalnim integritetom, bosanskim identitetom, subjektivitetom i suverenitetom. U realizaciji tog plana potrebno je biopolitičkim metodama dehumanizirati bosansko stanovništvo, oduzeti mu pravo na samostalno odlučivanje o sebi i svojoj sudbini, te jedan njegov dio etno-religijski asimilirati i potčiniti velikodržavnim idejama, stavljajući ga pod direktnu kontrolu i nadzor *matice* (artikulacija moći) kako bi se osigurala indoktrinacija za dalje strateško upravljanje njegovim golim životom dok drugi dio stanovništva treba *onečovječiti* do stanja potpune eksterminacije kroz progone, logore, etničko čišćenje i genocid. Dakle, artikulacija moći i njeni mehanizmi generirani i razvijani u hegemonijskim, velikodržavnim i etnonacionalističkim ideološko-religijskim strukturama ali i institucijama Srbije i Hrvatske nad stanovništvom Bosne i Hercegovine se realizira kroz dva odvojena *praxisa* koji u svojoj sinergiji imaju jedinstven cilj – nestanak Bosne kao države i njenog stanovništva.

Praxis 1: Biopolitika nad „svojim“ narodom u Bosni

Srpske i hrvatske etno-politike, ideološki utemeljene na agendama velikodržavlja i hegemonije, bosanske Srbe i Hrvate – vijekovne stanovnike i državljane Bosne i Hercegovine doktrinarno percipiraju kao dio *svog* vlastitog *nacionalnog korpusa* koji je (u skladu sa pseudo-historijskim revizionističkim konstrukcijama) sticajem historijskih i geo-političkih okolnosti ostao izvan nacionalnih granica svoje *matice*. Ova etnonacionalistička doktrina je od sredine XIX vijeka artikulirana kroz proaktivni angažman crkvenih, intelektualnih i političkih srpsko-hrvatskih elita kako bi se na terenu (teren je bila i danas je teritorija Bosne i Hercegovine) izvršile ideološke pripreme za pripajanja dijelova bosanskohercegovačkog teritorija *maticama*, ergo velikodržavna proširenja nacionalnih granica i okupljanje etnija u *maticama*. Indoktrinirajući *svoj narod* kroz konceptualno nametanje identitetskih, kulturoloških, ekonomskih i političkih paradigmi, velikodržavne prijestolnice (Beograd i Zagreb) generiraju i artificijelno pojačavaju etničke razlike sa ciljem supstancijalnog izdvajanja iz bosanskog *biosa*. Biopolitički koncept različitosti, koji se iz pozicije moći može operacionalizirati kroz konstruiranje i nametanje pseudo-bioloških razlika između *nas (naših)* i *njih (drugih)*, osigurava nužnu ideološku korelativnost koja se u opštoj ravni značajno temelji na binarnoj dihotomiji *prijatelj-neprijatelj* unutar koje se pragmatično generira mržnja, netrpeljivost i nasilje. Dakle, na djelu imamo neskrivene prakse upravljanja, nadziranja, kontrole pa i discipliniranja bosanskih Srba i Hrvata u različitim aspektima *polisa* i *oikosa* tj. svakodnevnog života, kroz

sistematski razvijene forme upravljaštva (*governmentality*) koje putem artikulacije moći dolaze iz *nacionalnih matica* što efektivno ukazuje na veoma žive i funkcionalne alate biopolitike. Surovost takvog pristupa se ogleda u ekstenzivnoj indoktrinaciji uma i svijesti kroz nametanje pervertiranog identiteta, neautentičnih kolektivnih sjećanja, novih jezičkih normi, etnonacionalnih simbola, političkih agendi, ideoloških matrica i aksiološkog sistema. Važno je istaći kako takav dehumanizirajući proces nametanja podrazumijeva brisanje postojećih (primordijalnih i vernakularnih) identitetskih, kulturoloških i socijalnih idioma bosanskih Srba i Hrvata a učitavanje novih koje dolaze iz bioploitičkih centara moći koji se eufemističkim narativom nazivaju *nacionalnim maticama*. Na djelu je surovo uništenje vijekovnog i prepoznatljivog *biosa* u kojem su bosanski Srbi i Hrvati živjeli (brisanje pamćenja), te njihovo uvođenje u stanje nametnutog i kontrolisanog *zoe* kako bi se njihov, sada već puki život i fizička tijela, (zlo)upotrijebila za velikodržavne ciljeve. Zloupotreba se prije svega ogleda u dobrovoljnoj ali često i prisilnoj mobilizaciji desetina hiljada vojnika koju su, organizovani u paravojne formacije (VRS i HVO) pomagali agresiju na svoju državu Bosnu i Hercegovinu. Kontrolirani i disciplinirani, činili su stravične zločine, masovno ubijali civile, protjerivali, zatvarali u logore, mučili, silovali, spaljivali čitava sela i opsjedali gradove potvrđujući, kako to Paić (2009) naglašava, vlastito izopačenje ljudskosti u figuri onoga koji se više uopće ne može smatrati čovjekom. To izopačenje ljudskosti u mjeri kojom se više ne može smatrati čovjekom je stanje *zoe* kojim manipulira biopolitika etnonacionalizma čiji se konsekvence najjasnije detektuju kroz masovne zločine, etnička čišćenja i genocid. No, biopolitička manipulacija *svojim narodom u Bosni* ne prestaje sa završetkom ratnog plana. Ona je transparentna i u mirnodopskom ambijentu gdje se simulakrumom *naših (Srpskih i Hrvatskih) teritorija* i insistiranja na etnonacionalističkoj podjeli života u Bosni i Hercegovini nastavlja sa uništavanjem bosanskog *biosa*. Logisticirajući ekstenzivnim ideološkim arsenalom *svoj narod u Bosni, nacionalne matice* ergo biopolitički centri moći koriste indoktrinirane mase bez ljudskog digniteta i izbrisanog sjećanja (samosvijesti i identiteta) za pseudo-demokratsku, vulgarno-političku, dehumanizirajuću mobilizaciju *glasaa* koji se organizovano, kontrolisano i nadzirano autobusima prevoze iz Bosne i Hercegovine u Srbiju ili Hrvatsku kako bi prema već datim instrukcijama (dakle izvan vlastite slobode izbora) glasali za etnonacionalističke elite. Smatramo važnim na ovom mjestu apostrofirati kontekst *mobilizacije* kojim se biopolitika služi kako bi ljudsko biće svedeno na *zoe* naoružala, ubacila u autobuse i kao paravojnika poslala da ubija ili kao glasača (bez prava na vlastiti) izbor, također ubacila u autobuse i poslala da već unaprijed određeno mjesto da glasa prema unaprijed datom nalogu. Indoktrinacija, manipulacija i zloupotreba *svog naroda* koja se realizira putem

kontrole, nadziranja, upravljanja i discipliniranja kroz etnonacionalističku artikulaciju moći tzv. *nacionalne matice* indicira mehanizme i metode primijenjene biopolitike.

Praxis 2: Biplotika nad „drugim“ narodom u Bosni

Biopolitički mehanizmi i metode se u slučaju Bosne i Hercegovine surovo primjenjuju i na onog *drugog-drugačijeg* koji ne pripada čistim etnonacionalnim korpusima Srba i Hrvata i čiji se identitet percipira kao *nečist materijal* te se njegova prava na *bios* trebaju poništiti a nakon što ga se dovede u stanje *zoe* i biološki odstraniti. U ovom kontekstu, fokus je na Bošnjacima kao samoodređujućoj i autohtonoj bosanskoj etniji ali oštrica etnonacionalističke biopolitike je sa jednakim intenzitetom okrenuta i prema dijelu bosanskohercegovačkog stanovništva koji se, slobodnim izborom, izjašnjavaju kao Bosanci. I Bošnjaci i Bosanci i svi ostali koji nisu Srbi ili Hrvati su oni *drugi* i kao takvi postaju predmetom biopolitičkog instrumentarija kojim se na najdirektniji način pokazuje moć raspolaganja životom *drugog* sa krajnjim ciljem da se *odstrani* i *eliminira* u njegovoj drugotnosti, njegovoj pojavnosti. To je jasan zahvat nasilja nad *drugim*, zbog pripadanja nečemu što je označeno kao nesupstancijalna rasa ili nacija i slično, a što je jedno od najbeznačajnijih iskustava svakoga kome je namijenjena teška uloga *ostatka* (Sofradžija 2010).

„Koncept 'ostatka' na koji Agamben skreće pažnju i koji za njega postaje sve važniji, naime, kako se uopće jedan narod može misliti kao 'ostatak', ne kao nešto supstancijalno – taj koncept je politički koncept i svakako ulazi u krug ovih pitanja, jednako tako otvara i problem Drugog koje neosporno ima svoju trajnu političku aktualnost“ (Sofradžija 2010: 153,154).

Spomenuli smo već kako se biopolitičke artikulacije moći realiziraju kroz masovna ubistva, etnička čišćenja, logore i genocid. U svakom od tih oblika se prepoznaje suštinska dehumanizacija čovjeka, oduzimanje njegovih prava na slobodu, mišljenje a u krajnjem i pravo na život. Referentni teoretičari biopolitike su u svojim analizama (posebno nakon Drugog svjetskog rata i holokausta) apostrofirali logore kao biopolitičku činjenicu. Koncentracijski logori su laboratoriji za eksperimentisanje s totalnom dominacijom, oni su prostor *golog života* i pokazat će se kao skrivena paradigma političkog prostora moderne. *Corpus*, a ne *homo*, postaje novi subjekt politike (Agamben 1998). Bosanskohercegovačko iskustvo sa biopolitikom, na žalost, ne počinje niti se završava samo sa logorima, ono se odnosi i na već spomenute različite oblike masovnih zločina, etničkog čišćenja i genocida. Zbog toga smo na

početku ovog poglavlja napomenuli kako je za razumijevanje biopolitičkih konsekvenci na prostoru Bosne i Hercegovine potrebno razvijati poseban, ekstenzivniji teorijsko-metodološki pristup. Agamben će u više svojih djela: *Homo Sacer: Goli život i moć suvereniteta* (1998) zatim u knjizi *Ostaci Aušvica* (1999) a onda i u *Stanju izuzetka (State of Exception)* (2005), objašnjavati kako je paradigma biopolitike logor, pri čemu se *ideja logora* ne odnosi samo na koncentracione logore nacista nego može označavati sve specifične prostore u kojem se proizvodi i kontroliše *goli život*. U vremenu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992-1995.) biopolitičke paradigme se otjelovljuju kroz toponime poput Keratrema, Omarske, Manjače, Trnopolja, Tomašice, Batkovića, Heliodroma, Dretelja, Gabela, Vojnog i Koštane bolnice stravično oživljavajući sekvence holokausta (logore, etnička čišćenja i genocid) u srcu Evrope. Šarčević (2003) u tom smislu kritizira evropske demokratije koje još nikada nisu uspjele prevladati fasciniranost strukturama moći i tako, već u ideji, onemogućiti etničko čišćenje na svome tlu. Spomenuti logori u Bosni i Hercegovini predstavljaju tek jedan dio zločinačke prakse etnonacionalizma i nesumnjivo ukazuju na ozbiljnu primjenu biopolitičkih alata dok istovremeno, vrlo precizno, opisuju perversno naličje civilizacije XX vijeka (Žižek 2002). Bosanskohercegovačko biopolitičko iskustvo logora nije moglo ostati bez Agambenovog osvrta obzirom da, kako uočava Sofradžija (2010), ova paradigma nosi i najjasnije elemente političkog inženjeringa, što je bila bosanska ratna zbilja koju je Baudrillard (1995) nazvao hiperrealnim paklom, iz kojeg se još neshvatljivijim činilo držanje *civiliziranog svijeta*. Bosna je bila laboratorija pomračenog uma, mjesto uspostave konc-logora, pojava koja kod onih sa strane izaziva čuđenje, nerazumijevanje, nevjericu i pasivnost (Filandra 1998). Prema Agambenu (1998) logor je najjasniji ikada ozbiljeni biopolitički prostor, čisti, apsolutni i nenadmašni biopolitički prostor gdje je praktično oduzeta mogućnost razlikovanja biološkog i političkog tijela, privatnog i javnog, izvanjskog i unutrašnjeg.

„Ako je riječ o Židovu u Auschwitzu ili o bosanskoj ženi u Omarskoj, oni nisu u logor dospjeli političkim izborom, nego zbog nečega što im je najprivatnije i najnesaopćivije: zbog svoje krvi, svojega biološkog tijela. A baš te činjenice zadobivaju ulogu odlučujućih političkih kriterija. Logor je u tom smislu doista inauguralno mjesto moderniteta: prvi prostor u kojemu javni i privatni događaji, politički i biološki život, bivaju strogo nerazlučivima“ (Agamben 2009: 2).

Ako se u logor dolazi zbog svoje krvi, biološkog tijela, zbog različitosti i *drugosti*, onda je Bošnjacima mjesto upravo tamo jer prema etnonacionalističkoj doktrini takvi (muslimani, turci, poturice, balije) nisu od

naše vrste – *biološka* su *nečist* te ih se *per analogiam* stigmatizira i dehumanizira, legitimirajući sve metode i oblike njihovog nasilnog odstranjivanje iz životnog prostora. Ovdje je važno ukazati „...da se biologistički shvaćena biopolitika ne može razmatrati drukčije negoli kao rasistička ideologija“ (Paić 2009: 159). Stoga, i iz domena rasističke ideologije, takva vrsta dehumanizacije, biološka redukcija čovjeka na ljudski materijal – *onečovječenje*, svodi pripadnika tačno određene grupe na ono što Hermann Broch nakon holokausta opisuje kao „smeće koje još samo stenje“ (2007: 158) što zasigurno i jeste matrica koja izopačenom zločinačkom umu pod egidom biopolitike opravdava zlo. Ne treba zaboraviti kako je biopolitika situirana u vremenu modernosti, kako ona na neki čudan način korespondira sa razvojem civilizacije, ljudskih tehnoloških potencijala ali i političke moći koja zloslutno bdije nad životom savremenog čovjeka. Da li nakon još jedne dehumanizacije i genocida na tlu Evrope postoji potreba za strahom ili stidom zbog neprevaziđenih domena moći?

„Primo Levi³ nam je pokazao kako se danas stidimo što smo ljudi, trpimo stid kojim je svatko od nas na neki način okaljan. To bijaše – i još je i danas – stid zbog postojanja logora, stid što se nije smjelo dogoditi ono što se dogodilo...Tko god je iskusio ovu tihu sramotu zbog toga što je čovjek, raskinuo je u sebi svaku vezu s političkom moći unutar koje živi“ (Agamben 2009: 2).

Nakon stradanja Bošnjaka (autohtonih evropljana u srcu Evrope) kao *drugih* ili *ostatka* i njihove dehumanizacije kroz biopolitičko interveniranje u strukturu bosanskog *biosa* uz neshvatljivo pasivno držanje civiliziranog svijeta i fascinaciju Evrope strukturama moći, mnogo je jasniji Agambenov (1998) stav kako je logor mjesto na kojemu se realizirala najapsolutnija *conditio inhumana* koja je ikada postojala na zemlji, i da je, na kraju, to jedino važno – kako za žrtve tako i za njihove potomke izražavajući (godinama kasnije) katarzičnu nadu da nije svejedno to šta Nijemcima znači Hitler i Auschwitz a Srbima silovanja u logoru Omarska (Agamben 2009).

Tor kao biopolitička činjenica

U bosanskohercegovačkom javnom prostoru je već dugo prisutna specifična sintagma *nacionalni torovi* kao simbolička deskripcija tripartitne podjele kompletnog društva i funkcionisanja političkog sistema utemeljenog na dejtonskoj ustavno-pravnoj konstrukciji o tri *konstitutivna naroda* iz koje

³ Primo Michele Levi je italijanski književnik, hemičar, esejist, preživjeli logoraš i autor značajnih djela na temu holokausta.

emanira etnokratski model vladanja. Suština takvog rješenja je u dodatnom zbijanju redova i snažnoj parcijalnoj mobilizaciji stanovništva po etničkom principu, dominaciji kolektivnog političkog predstavljanja i ekskluzivnih kolektivnih etno-religijskih prava sa tendencijom da se tri bosanskohercegovačka naroda (etnijske) transformiraju, percipiraju i tretiraju kao nacije. Ta potpuno pervertirana, antidemokratska, antievropska i antibosanska koncepcija o tri konstitutivna naroda i njihovo ekskluzivno predstavljanje putem *pravih-legitimnih* predstavnika (jer svaki narod mora imperativno birati svoje predstavnike) na tačno određenim teritorijama (izbornim jedinicama) gdje ostvaruju svoju zakonodavnu, izvršnu i sudsku etno-vlast, generira privid uspostave i egzistiranja malih nacija (državica u državi) čiji apetiti neće biti zadovoljeni dok se te etnonacionalno obilježene teritorije Bosne i Hercegovine ne uključe u već davno definirane velikodržavne granice Srbije i Hrvatske. Da bi se kreirala i održala takva pseudo-demokratska *volja naroda* koja putem izbora daje legitimitet etnonacionalnim politikama, potrebno je vršiti stalni pritisak i uticaj na stanovništvo tj. na pripadnike *svoga naroda* da se što snažnije homogeniziraju i mobilišu kako bi postigli privid jedinstva i masovnosti. Pritisak i uticaj na *svoj narod* se vrši različitim metodama, od ideološke, vjerske, političke pa do socijalne, ekonomske (egzistencijalne) kontrole svakodnevnog života sa ciljem uspostave dobrovoljnog ili prinudnog jedinstva *narodne volje* dok je svaka disonantnost odlučno proskribirana kao izdaja i otpadništvo uz stigmatizaciju i svojevrstu eskomunikaciju iz zdravog narodnog tijela. Ovako postavljena artikulacija moći (nadzor i potčinjavanje) je bila predmetom Foucaultovih analiza gdje ga „...prije svega zanima kako se unutar društva discipline (disciplinskih sustava) i društva nadzora ispoljava moć, točnije kako se subjekti podčinjavaju moći“ (Okić 2010: 99). Nerijetko se u tom ideološkom pritisku na običnog čovjeka i kontroli njegovog pukog života (njegove savjesti, misli, stavova i ponašanja) koriste elementi mitsko-religijskog diskursa poput svetosti, uzvišenosti, pokornosti, grijeha, pastira i stada kako bi se profani ideološko-politički kontekst impregnirao sakralnim predodžbama neupitnosti i ispravnosti te tako mimikrijski osigurala politička artikulacija *svetog* kao najsigurniji model upravljanja masom. Ova anahrona etno-religijska praksa kontrole i nadzora je u direktnom sukobu sa liberalno-demokratskim konceptima ljudske slobode i ima destruktivan uticaj na sekularnu komunikaciju stanovništva i moderne države. „Mitsko posvećenje naroda i države koje nadilazi liberalni koncept slobode prisutno je u antimodernim pokretima i ideologijama konzervativne obnove poretka vrijednosti uzvišenosti i žrtve naroda u srazu s povijesnim napretkom demokratskih pokreta“ (Paić 2009: 158,159). Taj sraz etno-religijskog (sakralnog) i liberalno-demokratskog (sekularnog) se u bosanskohercegovačkom kontekstu može promišljati kroz tematski već

opservirane biopolitičke mehanizme upravljanja i kontrole etnosa kako nebi *proklizao* u stanje demosa – slobodnih građana sa političkim pravima. Na ovom mjestu se vraćamo sintagmi *nacionalni torovi* sa početka poglavlja, kako bi povezali njen simbolički potencijal sa stvarnim procesom biopolitičke dehumanizacije u Bosni i Hercegovini. Lošonc (2008) je, pozivajući se na Foucaulta, zaključio kako *pastirska briga za stadom* (konstrukt judeo-hrišćanstva) predstavlja prelomnu tačku u pogledu susreta biološkog i političkog. Etno-političke elite biopolitičkim praksama nadzora, kontrole, upravljanja i discipliniranja suvereno upravljaju *svojim narodima* promovirajući ideal kolektivnog duha, identiteta, jednoobraznost i jednoulja dok istovremeno ne odobrava individualnu slobodu mišljenja i djelovanja. Takav biopolitički koncept u punom kapacitetu iskorištava nametnutu *psihologiju stada* koja, odjenuta u religijski narativ stvara utisak ispravnosti i svetosti. Obzirom da je *tor* pojam koji označava ograđeni prostor u kojem boravi stoka, stado ili ovce onda je metafora etnonacionalne izolovanosti jedinki, koje se slijepo povinuju kontroli i upravljanju svojih pastira, potpuno jasna kroz sintagmu *nacionalnog tora* i simptomatično, za većinu dehumaniziranih pojedinaca koji su etno-mobilisani i služe za različite političke (zlo)upotrebe nije uvredljiva iako, kao biopolitička činjenica, plastično opisuje suštinu dehumanizacije. Iz navedenog se može zaključiti da je biopolitika preuzela neke funkcije religije. Okić (2010) apostrofira kako je religija od srednjeg vijeka kontrolisala prostor između *biosa* i *zoe*, između privatnog i javnog, te se može ustvrditi da je to isto počela činiti i biopolitika. Život je ostao instrument i ono što je instrumentalizirano, a biopolitika postala mit modernog doba. Dakle, da bi sistem funkcionisao potrebne su *ovce* (dehumanizirani ljudi) sakupljene u jednoobraznom *stadu* (etničkoj grupi) koje se putem *tora* (konstitutivnog naroda) stavlja pod nadzor i kontrolu svojih *pastira* (etnonacionalnih elita) na plodnim pašnjacima biopolitike.

Zaključak

Biopolitika, kao moderni amalgam biološkog i političkog, ima svoje ekstenzije u skoro svim društvima savremenog svijeta. Njena posebnost se ogleda u tome što je primjenjiva u različitim uređenjima, socijalnim odnosima i može da služi različitim ciljevima. Razumijevajući je kao artikulaciju moći ili političku tehnologiju vladanja individuama pa i čitavim narodima, biopolitika je u koherentnoj refleksivnoj vezi sa karakterom struktura moći koje je koriste kao funkcionalan instrumentarij u ostvarenju svojih ciljeva. Takav odnos joj omogućava da istovremeno može štititi život ali i odobriti holokaust (Inda 2006) što je svakako ogroman raspon upotrebe i primjenjivosti. Potreba da se upravlja ljudskim životom, da se suvereno odlučuje o životu i smrti nije savremena nužnost, ona prati razvoj civilizacije

od njenih početaka, no, logika biopolitike i njeni razvijeni mehanizmi omogućavaju da, kako zaključuje Foucault (1998), čitava jedna nacija može da bude izložena smrti kako bi se nekoj drugoj naciji obezbjedio opstanak. Zbog toga se, bez ikakve sumnje, može zaključiti kako je biopolitika vrlo opasan alat u rukama ekstremizma. Referentni mislioci biopolitike upozoravaju na opasnost njene primjene u realizaciji čitavog korpusa ideja o biološkoj nejednakosti kao osnovama nacizma, rasizma ali i savremenih desničarskih programa rasne i biološke čistoće. Naša analiza ukazuje da se ovim ekstremnim idejama može dodati i etnonacionalizam kao dominantna ideologija zapadnog Balkana koji je svoje biopolitičke metode razvijao u skladu sa velikodržavnim idejama dominantnih etnonacija. Specifikum biopolitike u Bosni i Hercegovini se ogleda kroz dvosmjernu primjeni moći koja jedan dio stanovništva stavlja pod potpunu kontrolu, nadzor i upravljanje kako bi ga se (zlo)upotrijebilo a drugi dio stanovništva izlaže progonu, nasilju, masovnim ubistvima, logorima, etničkom čišćenju i genocidu kako bi ga se uništilo. Bosna i Hercegovina se, kao prostor za biopolitičke igre života i smrti, treba analizirati uz poseban metoldološki pristup i nužnu interdisciplinarnost jer postojeće teorijske osnove, koncepti i rasprave o ulozi i konsekvencama biopolitike ne daju odgovarajući i do kraja primjenjiv teorijski okvir za dubinsku analizu i razumijevanje kompleksnih procesa koji se odvijaju unutar etnonacionalizmom kontaminiranog bosanskohercegovačkog društva. Naša analiza pokazuje da je surova politizacija bosanskog golog života jedno od fundamentalnih obilježja biopolitike koja će nad bosanskohercegovačkim stanovništvom kategoriju *opšteg političkog* transformirati u pragmatično upravljanje i gospodarenje životom. Pored toga, utvrđeno je kako su etnonacionalistički programi Beograda i Zagreba u biopolitici prepoznali savršen instrumentarij za sprovođenje svojih hegemonističkih i velikodržavnih ideja nad bosanskim stanovništvom kako bi različitim oblicima dehumanizacije (indoktrinacijom, asimilacijom, instrumentalizacijom *svojih* a progonom, zatočeništvom i eksterminacijom *drugih*) oslabili živu supstancu – sadržaj kojim je vijekovima unazad ispunjavan socijalni prostor Bosne. Dalja analiza nas navodi na zaključak da postoji vrlo jasan plan i cilj da se uništenjem tog živog sadržaja – stanovništva (bosanskog naroda) i njegovog *biosa*, oduzimanjem stvarne slobode, prava i političkih atributa, bosanski život kao kategorija svede na *zoe* što bi za posljedicu imalo potpunu entropiju Bosne, kao pojma, kao ideje, kao države i potpuno brisanje njenog teritorijalnog i socijalnog integriteta, bosanskog identiteta, subjektiviteta i suvereniteta. Iz navedenog se može zaključiti kako je krajnji cilj etnonacionalizma: biopolitičkim metodama dehumanizirati bosansko stanovništvo, oduzeti mu pravo (ne samo demokratsko-političko, nego i osnovno ljudsko pravo) na samostalno odlučivanje o sebi i svojoj sudbini, te jedan njegov dio etno-religijski

asimilirati i potčiniti velikodržavnim idejama stavljajući ga pod direktnu kontrolu i nadzor matice (artikulacija moći) kako bi se osigurala indoktrinacija za dalje strateško upravljanje njegovim golim životom (biopolitičko discipliniranje) dok drugi dio stanovništva treba dehumanizirati (onečovječiti) do stanja potpune eksterminacije kroz progone, logore, etničko čišćenje i genocid. Fenomenologija biopolitike uopšte (kao i različiti partikularni oblici njene primjene) zahtijevaju minucioznu naučno-istraživačku, interdisciplinarnu dekonstrukciju, posebno ukoliko se kontekstualizira bosanskohercegovačkim iskustvom koje na najdirektniji način skicira paradigmu dehumanizacije jednog društva i, kako naglašava Sofradžija (2015), predstavlja podsticaj za jednu revolucionarniju, hrabriju i holistički orijentiranu analizu svepolitiziranja našeg *biosa*.

Literatura

1. Agamben, G., 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
2. Agamben, G., 1999. *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. New York: Zone Books.
3. Agamben, G., 2005. *State of Exception*. Chicago: The University of Chicago Press.
4. Agamben, G., 2009. U ovom egzilu. *Odjek - Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja*, (1), str. 2-3.
5. Alibegović, A., 2022. Biopolitics. *Logos – časopis za filozofiju i religiju*, (1), str.131-135.
6. Baudrillard, J., 1995. *Nema milosti za Sarajevo*. Sarajevo: Zidne novine.
7. Broch, H., 2007. *Duh i duh vremena: esej o kulturi moderne*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
8. Filandra, Š., 1998. *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija.
9. Foucault, M., 1998. *Treba braniti društvo*. Novi Sad: Svetovi.
10. Foucault, M., 2000. *Rađanje biopolitike*. Beograd: Svetovi.
11. Foucault, M., 2007. *Security, Territory, Population*. New York: Picador.
12. Heller, A., Feher, F., 1994. *Biopolitics. The Politics of Body, Race and Nature*. Vienna: European Centre.
13. Inaba, M. 2019. „1878. godina. Počeci Biopolitike u Bosni i Hercegovini? – Sinobu Džunpei, Joseph M. Baernreither i Eugen von Philippovich o Agrarnom Pitanju“, U: Bešlija, S. ur. *Zbornik Radova Međunarodna Naučna Konferencija. Prijelomne Godine Bosanskohercegovačke Prošlosti*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za Historiju, str. 229-256.
14. Inda, J. X., 2006. *Anthropologies of modernity, Foucault, Governmentality, and life politics*. Oxford: Blackwell Publishng.
15. Koljević, B., 2009. Fukoovo i Agambenovo razumevanje biopolitike: Izazov moderne?. *Srpska politička misao*, (3), str. 257-270.

16. Koljević, B., 2016. Međunarodni krivični ad hoc tribunali kao fenomen savremene biopolitike. *Srpska politička misao*, (3), str. 67-82.
17. Krivak, M., 2008. Michel Foucault: Rođenje biopolitike. *Filozofska istraživanja*, (02/110), str. 333-345.
18. Lošonc, A., 2008. Biopolitika i/ili biomoć. *Filozofija i društvo*, (35), str. 153-191.
19. Mills, C., 2018. *Biopolitics*. New York: Routledge.
20. Okić, T., 2010. Politička filozofija Michela Foucaulta: Biopolitika kao diskurs moderne. *Sophos - časopis mladih istraživača*, (3), str. 97-123.
21. Paić, Ž., 2009. Preobrazbe biopolitike. *Zeničke sveske - Časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, (10), str. 150-170.
22. Ritzer, G., 2009. *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
23. Sofradžija, H., 2010. Biometrija, politika i goli život. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, (5-6), str. 150-160.
24. Sofradžija, H., 2015. *Hiperpolitika i savremeno društvo: proces tehničiranja svijeta*. Sarajevo: Dobra knjiga.
25. Šarčević, A., 2003. *Politička filozofija i multikulturalni svijet – Istina o istini: Svijet moderne i postmoderne*. Sarajevo: Svjetlost.
26. Žižek, S., 2002. *Sublimni objekt ideologije*. Zagreb: Arkzin.